

Marek RAWECKI

WYBRANE ZAGADNIENIA Z HISTORII OŚWIĘCIMIA I BRZEZINKI

Streszczenie. Przedmiotem opracowania jest ukazanie wybranych zagadnień z historii miasta Oświęcimia i wsi Brzezinki. Przedstawiono krótki zarys dziejów tych jednostek osadniczych oraz uwarunkowania wpływające na ich rozwój przestrzenny. Szczegółowo omówiono genezę i przedwojenne dzieje tzw. „Osady Barakowej” - miejsca zaadaptowanego w 1940 roku przez hitlerowców na cele obozu KL Auschwitz. Przedstawiono sposób organizowania, administrowania i zagospodarowywania przez SS 40-kilometrowej tzw. strefy interesów obozu KL Auschwitz oraz roli, jaka w tych działaniach przypadła Centralnemu Zarządowi Budowlanemu SS.

SELECTED ISSUES OF THE HISTORY OF OŚWIĘCIM AND BRZEZINKA

Summary. The Study presents selected issues from the history of the town of Oświęcim and the village of Brzezinka. It includes a brief outline of the history of those settlements, and the conditions that influenced their spatial development. The genesis and pre-war history of the so called “barrack settlement” - the place adapted by the Nazis for the KL Auschwitz camp in 1940 - discussed in detail. The way of organising, managing and developing the 40 square km, so called “zone of interests of the KL Auschwitz” is presented, as well as the role of the SS Central Building Management in those activities.

1. Oświęcim, Brzezinka - kontekst historyczny

O ś w i ę c i m - położony u ujścia Soły do Wisły, w centrum Kotliny Oświęcimskiej, ma rodowód piastowski. Już w XIII wieku uzyskał prawa miejskie, a w XIV wieku stał się stolicą niezależnego Księstwa Oświęcimskiego, które, w niedługim czasie, popadło w zależność od Korony Czeskiej, odzyskując samodzielność dopiero w 1457 roku. W latach 1457-1564 Księstwo Oświęcimskie stanowiło odrębne państewko połączone z Polską unią personalną, a jego pełna inkorporacja do Korony Polskiej nastąpiła w XVI wieku za panowania Zygmunta Augusta. W roku 1772, w wyniku pierwszego rozbioru Polski, Oświęcim wraz z całą ziemią oświęcimską został włączony do zaboru austriackiego jako część tzw. Galicji.

W 1918 roku po uzyskaniu przez Polskę niepodległości Oświęcim znalazł się w granicach Rzeczypospolitej Polskiej, wchodząc jako powiat samorządowy w skład województwa krakowskiego.

Ryc.1. Fragment mapy topograficznej z 1894 roku wydanej przez Berliner Litogr. Institut. [Archiwum Państwowe oddz. Gliwice, sygn. Zb.kart.173]

Fig.1. Fragment of the topographical map from 1894 published by Berliner Litogr. Institut [State Archive dept. Gliwice, sign. Zb. Kart. 174]

Leżąc na skrzyżowaniu głównych szlaków komunikacyjnych wschód-zachód (z Krakowa na Śląsk wzdłuż Wisły) oraz północ-południe (z Olkusza do Żywca wzdłuż Soły) - był Oświęcim, od zarania dziejów, ważnym punktem handlu, zwłaszcza solą wielką i ołowiem. Był też dogodnym miejscem odpoczynku podróżnych, goszcząc w swoim zamku wiele znanych osób.

Mimo dogodnego położenia geograficznego, Oświęcim w okresie najintensywniejszego rozwoju należał do miast małych, najwyżej średnich. Czynnikiem hamującym jego rozwój były wojny (szczególnie okres wojen szwedzkich), liczne pożary nawiedzające miasto w XV-XVI wieku oraz czyniące wiele szkód powódzie w latach: 1805, 1813 i 1915.

W okresie międzywojennym Oświęcim zamieszkiwało 12000 osób, z czego 50% stanowiła ludność żydowska.

Brzezinka - wieś położona pomiędzy rzeką Wisłą, Oświęcimiem a wsiami Babice i Pławy. Wzmiankowana już w XIII wieku; składała się z dwóch części: tzw. „Przydworza” i „Skotnicy” zamieszkiwanej głównie przez chłopów pańszczyźnianych pobliskiego dworu i folwarku zwanego „Czernichów”, jak również przez ludność trudniącą się wypalaniem węgla drzewnego w lasach oraz wytapianiem smoły z drzewa sosnowego. Nazwa Brzezinki wywodzi się od lasku brzozowego, który rósł w miejscu, gdzie wybudowano dwór. Godłem Brzezinki był wizerunek dwóch brzoź.

Po pierwszym rozbiórce Polski wieś przeszła pod władanie Cesarstwa Austriackiego. Po powstaniu chłopskim Greli zniesiono pańszczyznę, a dwór w Brzezince kupił Żyd o nazwisku Landau. Ludność wiejska uprawiała grunty wdzierżawione od nowego właściciela.

W okresie międzywojennym Brzezinkę zamieszkiwało 3000 osób. Wieś posiadała 12 sklepów, 4 gospody, 7 warsztatów usługowych, 2 zakłady przetwórcze, szkołę podstawową, 2 przedszkola oraz 536 budynków mieszkalnych, z czego aż 513 było murowanych.

W rozwoju gospodarczym obu miejscowości, na przełomie XIX i XX wieku, poważną rolę odegrała kolej, której trzy linie krzyżowały się w Brzezince i na Zasolu - lewobrzeżnej części Oświęcimia: Kolej Północna Cesarza Ferdynanda (Dziedzice-Trzebinia), Kolej Pruska (Wrocław-Mysłowice) i Kolej Państwa Karola Ludwika (Oświęcim-Kraków). Linie kolejowe przyspieszyły rozwój przemysłu (w tym czasie powstały m.in.: Walcownia Cynku, Fabryka Papy i Asfaltu Józefa Nathansona, Fabryka Papy Dachowej Landana i Wolfa, Fabryka Przetworów Chemicznych „Union” Leona Schönkera, Pierwsze Galicyjskie Towarzystwo Akcyjne Fabrykacji Śrub, Nitów i Muterek) i przyczyniły się również do zagospodarowania Zasola, gdzie zbudowano Osadę Barakową.

2. Osada Barakowa

W lewobrzeżnej dzielnicy Oświęcimia, na Zasolu, pomiędzy rzeką Solą a pobliską wsią Brzezinka, wzniesiono w początkach XX wieku nowoczesny, jak na owe czasy, zespół zabudowy mieszkaniowej nazwany: „Osadą Barakową”, „Nowym Miastem” lub „Oświęcimiem III”.

Genezę powstania „Osady Barakowej” odnajdujemy w Protokole z 80 zwyczajnego posiedzenia Rady Gminnej Królewskiego Miasta Oświęcimia z dnia 1 grudnia 1915 roku:

„Z powodu coraz szerzej postępującego uwolnienia powiatów i powrotu uchodźców do kraju, wpłynęła na tapetę sprawa, że Władze centralne mają w projekcie ze względu na główne węzły kolejowe na linii Wiedeń Kraków, wybrać miejsce w naszej części powiatu pod budowę jeszcze baraków kontrolnych dla uchodźców. Te urządzenia mają być o większym stylu i na znaczną liczbę osób podjęte i zbudowane. Miasto Oświęcim topograficznie najlepiej w tej mierze sytuowane, w interesie swego rozwoju, nie może i nie powinno pominąć starań, ażeby tak znaczną publiczną inwestycję ściągnąć można do siebie [...] Gmina w pobliżu kolei posiada większy bo przeszło stumorgowy kompleks gruntów na tak zwanych „Łazach” w Oświęcimiu „na Zasolu”, który może być wzięty w projekt, że w tej lub owej części, pod takie większe publiczne Zakłady, - będzie przydatny i odpowiedni.”

Budowę „Osady Barakowej” rozpoczęto na wiosnę 1916 roku. Prace budowlane prowadziła firma Heler-Wassenberg „Bau und Reconstructions Gesellschaft” z Wiednia oraz Krakowskie Stowarzyszenie Budowniczych kierowane przez Hipolita Śliwińskiego, który wkrótce stał się głównym przedsiębiorcą Osady. Prace postępowały szybko i, w dwa lata później, oświęcimianie - inicjatorzy zawiązania „Oświęcimskiego Towarzystwa Przemysłowego” mogli tak napisać w specjalnie opracowanej broszurze:

„...nowe miasto, o obszarze 50 morgów, wyposażono w tor kolejowy, w całą sieć dróg jezdnych i chodników, w kanalizację, wodociągi, siłnicę elektryczną (...), zakład odkażalno-kąpielowy z pralnią, szpital chirurgiczny i zakaźny, w urząd pocztowo-telegraficzny, w posterunek policyjny i żandarmeryjny, gmach giełdy pracy z teatrem i w cały szereg innych budynków murowanych potrzebnych administracji obozu, ponadto zbudowano 22 budynki murowane na pomieszczenie 3 tysięcy robotników oprócz 90 budynków drewnianych, które mogą pomieścić 9 tysięcy robotników.”

Ryc.2. Mieszkańcy Osady Barakowej.
Lata 30. [Archiwum PMO, nr neg. 8871]
Fig.2. The inhabitants of the Barrack Settlement. The thirties [The State Museum Auschwitz-Birkenau Archive, nr neg. 8871]

Światli oświeccimianie upatrywali w Osadzie Barakowej, wyposażonej „we wszystkie nowoczesne urządzenia, nieodzowne człowiekowi, potrzebne do podniesienia jego wytwórczości i kultury pracy”, szansę rozwoju miasta, które miało wszelkie warunki, aby stać się „sieliskiem wielkiego przemysłu fabrycznego”.

Jednakowoż, już w roku 1919, prace przy budowie Osady wstrzymano, a władze centralne podjęły decyzję o przekazaniu jej Sekcji Opieki Ministerstwa Spraw Wojskowych. W tym samym roku, po upadku pierwszego powstania śląskiego, zakwaterowano w Osadzie 1100 uchodźców, a w rok później - 4 tysiące cieszyńiaków, uchodźców ze Śląska Cieszyńskiego.

W 1923 roku nastąpił podział Osady, w wyniku którego część obiektów i terenu zajął Polski Monopol Tytoniowy, budując odgałęzienie od istniejącej bocznycej kolejowej do swojego zakładu.

W 1925 roku utworzono w Oświęcimiu garnizon kombinowany lokalizując go w kompleksie budynków Osady położonych niedaleko gościńca rządowego Oświęcim-Rajsko. Koszarowali tu żołnierze baonu artylerii lekkiej bielskiego 21. pułku artylerii, 73 pułku piechoty z Katowic, 6. Dywizjonu Artylerii Konnej z Krakowa oraz Ośrodka Zapasowego 23. Dywizji Piechoty, a bezpośrednio przed wybuchem wojny, w budynkach po ewakuowanym Zakładzie Polskiego Monopolu Tytoniowego - żołnierze 5. Dywizjonu Artylerii Konnej.

Ryc.3. Oświęcim. Koszary Wojska Polskiego. Lata 30. Na pierwszym planie oficerowie 8 Baterii, w głębi - późniejszy blok nr 24 byłego KL Auschwitz. [Archiwum PMO, nr neg. 21059/9]

Fig.3. Oświęcim. The Polish Army Barracks. The thirties. In the foreground: the officers of the 8th battery, in the background: the future block 24 of the former KL Auschwitz [The State Museum Auschwitz-Birkenau Archive, nr neg. 21059/9]

3. KL Auschwitz

Dnia 3 września 1939 roku do Oświęcimia wkroczył hitlerowski Wehrmacht, rozpoczynając wojskową okupację miasta. Zlikwidowano polską administrację i szkolnictwo. Już w październiku tego samego roku włączono Oświęcim do Rzeszy Niemieckiej pod nazwą „Auschwitz” jako część powiatu „Kreis Bielitz O/S” w ramach nowo utworzonej rejencji katowickiej („Regierungs-Bezirk Kattowitz”).

W pierwszych miesiącach 1940 roku specjalne komisje SS przeprowadziły kilka inspekcji Oświęcimia pod kątem zbadania możliwości urządzenia w tym terenie obozu koncentracyjnego. W wyniku dokonanych oględzin ustalono, że najodpowiedniejszym dla tego celu miejscem będą obiekty dawnej „Osady Barakowej” - koszar Wojsk Polskich.

W krótkim czasie Wehrmacht przekazał władzom SS oświęcimskie koszary. W dniu 27 kwietnia 1940 roku Reichsführer SS Heinrich Himmler wydał rozkaz założenia w Oświęcimiu obozu koncentracyjnego i rozbudowania go siłami więźniów. Komendantem KL Auschwitz został Rudolf Höß.

Początkowo hitlerowcy zakładali, że w Oświęcimiu powstanie obóz przejściowy („Quarantänelager”), którego zadaniem będzie rozładowanie przepelnionych więzień rejencji katowickiej, i w którym więźniowie odbędą kwarantannę przed skierowaniem ich do obozów położonych w głębi Niemiec. Koncepcja ta szybko jednak upadła i w Oświęcimiu utworzono typowy obóz koncentracyjny.

Prace przygotowawcze rozpoczęto od akcji wysiedleńczych. W czerwcu 1940 roku usunięto mieszkańców „Osady Barakowej”, w niecały miesiąc później - kilkanaście rodzin z domów przy ulicy Legionów, Krótkiej i Polnej, a w dniu 1 kwietnia 1941 roku - pozostałych mieszkańców dzielnicy Zasole. W marcu i w kwietniu tegoż roku wysiedlono także polską ludność z pobliskich miejscowości: Brzezinki, Pław, Harmęż, Babc, Broszkowic, Bud, i Rajską oraz Żydów z Oświęcimia i okolic.

Na opustoszałym terenie o powierzchni 40 kilometrów kwadratowych, położonym w rozwidleniu Wisły i Soły, utworzono „Interessengebiet des Konzentrationslager Auschwitz” - strefę interesów obozu koncentracyjnego. Miała ona charakter obszaru zamkniętego, o czym świadczyły między innymi tablice ostrzegawcze ustawione wzdłuż jej granic, zabraniające wstępu pod groźbą zastrzelenia. Teren strefy był pod stałym, silnym nadzorem policyjnym - patrolowany przez oddziały SS, gestapo, jednostki straży przemysłowej (Werkschutz) i obrony przeciwlotniczej; działała tu rozbudowana siatka konfidentów.

Ryc.4. Jeden z pierwszych planów Osady Barakowej i dzielnicy Zasole opracowany przez SS w czerwcu 1940 roku przed rozbudową KL Auschwitz. [Archiwum PMO sygn. Dp-Z.Bau/168]

Fig.4 One of the first plans of the Barrack Settlement and the Zasole district evaluated by the SS in June 1940 before the extension of the KL Auschwitz [The State Museum Auschwitz-Birkenau Archive, sign. Dp-Z.Bau/168]

Tak wielki zasięg pilnie strzeżonej strefy interesów miał chronić obóz przed działalnością grup partyzanckich. Masowe wysiedlenia ludności polskiej miały na celu usunięcie niewygodnych świadków oraz ograniczenie kontaktów z więźniami, które sprzyjały nie tylko organizowaniu pomocy i uciezek, ale również - wymianie informacji. W piśmie do władz zwierzchnich komendant Höß tak motywował konieczność zastosowania akcji represyjnych wobec Polaków mieszkających w sąsiedztwie obozu:

„...okoliczna ludność jest fanatycznie polska i jak stwierdzono przez konfidentów, gotowa do każdej akcji przeciwko zniechodzonemu SS-manom, a każdy więzień, któremu uda się zbiec, otrzyma pomoc, gdy dotrze do pierwszej polskiej zagrody.”

Były też inne powody wysiedleń. W marcu 1941 roku przybył do Oświęcimia Reichsführer SS Heinrich Himmler. W wyniku przeprowadzonej inspekcji komendant obozu Höß otrzymał rozkaz: rozbudowy KL Auschwitz dla pomieszczenia 30000 więźniów, rozbudowy obozowych warsztatów rzemieślniczych, budowy w pobliskiej Brzezince obozu dla 100000 jeńców wojennych, kompleksowego zagospodarowania obszaru „Interessengebiet” oraz rozkaz dostarczenia koncernowi Interessen Gemeinschaft Farbenindustrie 10000 więźniów do budowy olbrzymich zakładów chemicznych w Dworach koło Oświęcimia, gdzie zamierzano produkować syntetyczny kauczuk i metanol. Stwierdzono także konieczność zlokalizowania w bezpośrednim sąsiedztwie obozu dużych przedsiębiorstw zbrojeniowych.

Dla realizacji powyższych planów SS wyburzyła na Zasolu 123 domy, a w Brzezince ponad 700 budynków. Materiał rozbiórkowy wykorzystano pod rozbudowę KL Auschwitz, szczególnie zaś jego drugiej części - KL Auschwitz II - Birkenau w Brzezince. Po wysiedlonej ludności wiejskiej przejęto gospodarstwa rolnicze z pełnym inwentarzem i utworzono wyspecjalizowane gospodarstwa rolno-hodowlane SS korzystające z siły roboczej więźniów. Do Oświęcimia sprowadzono niemieckie zakłady przemysłu budowlanego (DAW - Deutsche Ausrüstungs Werke GmbH, DEST - Deutsche Erd- und Stein Werke GmbH), zbrojeniowego (Krupp A.G. Werke, Wiechsel Metall UNION Werk) i spożywczego (Deutsche Lebensmittel GmbH). W inwestycje budowlane na terenie obozu zaangażowano ponad 30 prywatnych przedsiębiorstw budowlanych. Na ich potrzeby utworzono w pobliżu dworca kolejowego w Oświęcimiu - „Gemeinschaftslager”, obóz pracowników cywilnych przymuszonych do pracy na rzecz KL Auschwitz. W miarę zagospodarowywania strefy interesów, jako zaplecza gospodarczego obozu oraz wciągania więźniów w produkcję niemieckiego przemysłu zbrojeniowego, kierownictwo obozu tworzyło na terenie „Interessengebiet”, jak i poza nim, sieć niewielkich obozów filialnych tzw. podobozów, które, stanowiąc źródło taniej siły roboczej, wspomagały działalność gospodarczą i produkcyjną okupanta.

4. Rola Zarządu Budowlanego SS w zagospodarowaniu KL Auschwitz

Strefa interesów obozu była zorganizowana jako wydzielony z administracji ogólnej okręg „Amtsbezirk”, na którego czele stał komendant obozu, jako „Amtskommissar”. Komendantowi podlegała całość spraw cywilno-administracyjnych i policyjnych w obrębie okręgu, był on też dyrektorem wszystkich znajdujących się tu przedsiębiorstw przemysłowych SS. Okręg miał własne władze weterynaryjne, posiadał również własne władze policyjno-budowlane - „Zentralbauleitung der Waffen SS und Polizei Auschwitz O/S” (Centralny Zarząd Budowlany Formacji Wojskowych SS i Policji).

Centralny Zarząd Budowlany był specjalną instytucją SS podlegającą bezpośrednio SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt Amtsgruppe C Bauwesen w Berlinie (SS-WVHA), powołaną do opracowywania dokumentacji technicznej i prowadzenia budów na terenie strefy interesów. Instytucja ta, pełniąc funkcję wielobranżowego biura projektowego, w którym pod kierunkiem SS-manów pracowało stu kilkudziesięciu więźniów, zajmowała się:

- sporządzaniem koncepcji i projektów technicznych budowy i rozbudowy obiektów obozowych,
- projektowaniem urządzeń i sieci infrastruktury technicznej, w tym: dróg, mostów, uzbrojenia podziemnego,
- obsługą geodezyjną i kosztorysową inwestycji budowlanych,
- opracowywaniem planów zagospodarowania przestrzennego terenów strefy interesów,
- wykonywaniem inwentaryzacji architektoniczno-budowlanych,
- wykonywaniem makiet projektów zagospodarowania i rozbudowy KL Auschwitz,
- projektowaniem terenów zielonych (ogrody i zieleńce dla osiedla mieszkalnego SS),
- sporządzaniem dokumentacji fotograficznej z postępu robót budowlanych.

Oprócz powyższego, Centralny Zarząd Budowlany pełnił funkcję inwestora i generalnego wykonawcy inwestycji budowlanych na terenie strefy interesów, dlatego podlegały mu: skład magazynowy materiałów budowlanych tzw. „Bauhof”, skład drewna tzw. „Holzhof” oraz obozowe warsztaty budowlane i park maszynowy.

Poszczególne zadania budowlane tzw. „Bauwerke” (BW), ujęte w specjalnych wykazach, ewidencjonowano w Centralnym Zarządzie Budowlanym w pięciu podstawowych grupach tematycznych posiadających oddzielną numerację zadań i sprecyzowaną lokalizację („Baugelände”) w obrębie strefy interesów:

- 1) **KL-Gelände Auschwitz** (oznaczane w dokumentacji skrótem „BW KL”): inwestycje związane z rozbudową obozu macierzystego (Stammlager Auschwitz I) i podobozów KL Auschwitz (Babice, Brzezinka, Budy, Harmęże, Pławy, Rajsko), budową dróg i infrastruktury technicznej;

Ryc.5. Plan strefy interesów opracowany w Centralnym Zarządzie Budowlanym SS. Kolorem czarnym oznaczono usytuowanie obu głównych części kompleksu KL Auschwitz-Birkenau (oznaczenie MR). [Archiwum PMO nr neg. 6197]

Fig.5. Plan of the zone of interests worked out in the SS Central Building Management. The location of both main parts of KL Auschwitz-Birkenau were marked black (by the author) [The State Museum Auschwitz-Birkenau Archive, nr neg. 6197]

- 2) **KGL-Gelände Auschwitz** (oznaczane w dokumentacji skrótem „BW KGL”): inwestycje związane z budową obozu w Brzezince (Kriegsgefangenenlager, KL Auschwitz II - Birkenau);
- 3) **Industrie-Gelände Auschwitz** (oznaczane w dokumentacji skrótem „BW Ind.” lub „BW IG”): inwestycje związane z budową w Oświęcimiu zakładów koncernu Kruppa (od 1.10.1943 - Weichsel Union Metallwerke) i Niemieckich Zakładów Wyposażenia DAW (Deutsche Ausrüstungs Werke GmbH Werk Auschwitz);
- 4) **Erd- und Steinwerksgelände Auschwitz** (oznaczane w dokumentacji skrótem „BW E.u.S”): inwestycje związane z realizacją zaplecza administracyjno-produkcyjnego i mieszkalnego dla Niemieckich Zakładów Gliny i Kamienia DEST (Deutsche Erd- und Steinwerke GmbH Kieswerk Auschwitz O/S);
- 5) **TWL-SS Truppenwirtschaftslager** (oznaczane w dokumentacji skrótem „BW TWL”): inwestycje związane z realizacją zaplecza magazynowo-gospodarczego dla formacji wojskowych SS w Oświęcimiu (w obrębie terenu dawnego Zakładu Polskiego Monopolu Tytoniowego).

Wszystkie projektowane, realizowane i adaptowane obiekty budowlane w obszarze administrowanym przez zarząd obozu posiadały naniesione na plany zagospodarowania nadane numery zadań wraz z sygnaturą grupy tematycznej, co ułatwiało identyfikację zadania i było stosowane również w innych dokumentach budowlanych: korespondencji, kosztorysach, umowach, protokołach odbioru, wykazach i zamówieniach materiałowych, raportach i sprawozdaniach.

Ryc.6. Zdjęcie z rozbudowy KL Auschwitz I wykonane przez SS jako załącznik do sprawozdań budowlanych. W głębi widoczny nowy zespół 20 bloków więźniarskich tzw. „Erweiterung”. [Archiwum PMO nr ncg. 20995/56]

Fig.6. A photo of the extension works of KL Auschwitz I made by the SS as an attachment to the building reports. The new complex of 20 prisoners blocks, the so called “Erweiterung” is in visible in the background [The State Museum Auschwitz-Birkenau Archive, nr ncg. 20995/56]

mieszkalnego, usługowego, rekreacyjnego i magazynowo-gospodarczego; zorganizowania produkcji przemysłowej na potrzeby wojenne Trzeciej Rzeszy, realizacji urządzeń i sieci infrastruktury technicznej i układu komunikacyjnego oraz stopniowego zagospodarowywania na cele rolnicze obszaru strefy interesów.

Efektom działalności Centralnego Zarządu Budowlanego była systematyczna rozbudowa utworzonego w 1940 roku na bazie obiektów pokoszarowych obozu macierzystego (Stammlager Auschwitz I), umożliwiającą stałe przyjmowanie coraz liczniejszych transportów więźniów dostarczanych z Generalnej Guberni i ze Śląska. Z analizy zachowanych akt Centralnego Zarządu wynika, iż inwestycje SS miały bardzo szeroki zasięg i dotyczyły nie tylko obiektów bezpośrednio związanych z zadaniami obozu jako miejsca odosobnienia dla osób „...wrogo nastawionych do narodu i Państwa”, ale i dotyczyły obiektów wspomagających funkcję podstawową Koncentrationslager w zakresie zapewnienia załodze obozowej SS odpowiedniego zaplecza

W ramach utworzonego wokół obozu oświęcimskiego już w 1940 roku okręgu dworskiego SS („SS-Gutsbezirk”) mającego na celu rozwój gospodarki rolno-hodowlanej SS, zlokalizowano w obrębie strefy interesów: farmę drobiu i hodowlę ryb (Harmże), ogrodnictwo (Rajsko), gospodarstwa rolno-hodowlane (Babice, Brzezinka, Budy, Pławy) zajmujące się uprawą zbóż, ziemniaków, buraków cukrowych, pastewnych, hodowlą trzody chlewnej, bydła i drobiu. Równocześnie zajęto się regulacją stosunków wodnych: przeprowadzono melioracje, regulację koryta rzeki Soły i Wisły, zrealizowano dwa ujęcia wody ze stacjami pomp oraz mechaniczno-biologiczne oczyszczalnie ścieków.

Do sierpnia 1942 roku wybudowano nowy obóz w Brzezince. Jego wcześniej zaplanowana funkcja, jako miejsca przetrzymywania jeńców wojennych (Kriegsgefangenenlager), uległa jednak zmianie. W związku z zainicjowaną przez Hitlera i powierzoną do wykonania SS akcją „Die Endlösung der Judenfrage”, Centralny Zarząd Budowlany zrealizował na terenie Brzezinki (Birkenau) i przekazał administracji obozowej cztery komory gazowe wraz z krematoriami, co umożliwiło rozpoczęcie masowej zagłady ludności żydowskiej przywożonej do Oświęcimia z utworzonych przez SS obozów i gett przejściowych z Francji, Belgii, Grecji, Niemiec, Jugosławii, Czechosłowacji, Polski, Węgier i Włoch. Równocześnie Centralny Zarząd przygotował magazynowo-gospodarcze zaplecze dla grabieży mienia po zamordowanych i eksploatacji zwłok ludzkich.

KL Auschwitz stał się centralnym ośrodkiem zagłady, gdzie, oprócz stopniowej eksterminacji więźniów różnych narodowości poprzez egzekucje, ciężką pracę, i nieludzkie warunki bytowania, dokonywano natychmiastowego, masowego uśmiercania setek tysięcy Żydów.

ŹRÓDŁA

1. Archiwum Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka (APMO)
 - Akta procesu Rudolfa Hößa
 - Dział Dokumentacji Mechanicznej
 - Zespół IZ
 - Zespół Materiały
 - Zespół Opracowania
 - Zespół Oświadczenia
 - Zespół Referaty
 - Zespół Wspomnienia
 - Zespół Zentralbauleitung
2. Centrum Przechowywania Zbiorów Historyczno-Dokumentalnych w Moskwie
 - Fond 502: Akta Zentralbauleitung
3. Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział Oświęcim
 - MO 37: Księga Uchwał królewskiego miasta Oświęcimia
 - MO 223: Księga Uchwał Rady Gminnej królewskiego miasta Oświęcimia
4. Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział Gliwice
 - Zbiory kartograficzne

OPRACOWANIA

1. Brandhuber J.A.: Hitlerowski plan przyszłości obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, sygn.Opr./Brandhuber/185 T.71 i T.71a (m-pis) 1963, APMO.

2. Danilczyk L., Sulerzyska L., Wojnar B.: Oświęcim - Studium historyczno-urbanistyczne, PP Pracownie Konserwacji Zabytków oddz. Kraków, Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej, Kraków 1990.
3. Krzemień K.: Brzezinka, (m-pis) 1982, Sołectwo Brzezinka.
4. Kolniak B.: Rozwój przestrzenny Oświęcimia, Uniwersytet Śląski Wydział Nauk o Ziemi Instytut Geografii, Sosnowiec 1981 (AP Katowice oddz. Oświęcim).
5. Raweccy JM.: Strategia uporządkowania, zagospodarowania i upamiętnienia terenów otaczających Miejsce Pamięci i Muzeum Auschwitz-Birkenau, Pracownia Projektowa PLAN Gliwice, 1997 (Państwowe Muzeum Oświęcim-Brzezinka).
6. Raweccy JM.: Studium Zagospodarowania Przestrzennego Strefy Krajobrazowej Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka w Oświęcimiu, Pracownia Projektowa PLAN Gliwice, 1993-1995 (Dział Konserwatora Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka).

LITERATURA

1. Auschwitz 1940-1945. Węzłowe zagadnienia z dziejów obozu. Tom I-V, Praca zb., Wyd. PMO, 1995.
2. Czech D.: Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz. Wyd. PMO, Cieszyn 1992.
3. Dwork D. i Pelt R.J.: Auschwitz 1270 to the present, W.W.Norton & Co. N.Y. London 1996.
4. Iwaszko T.: Ucieczki więźniów z obozu. Zeszyty Oświęcimskie Nr 7, Wyd. PMO, Kraków 1963.
5. Kielar W.: Anus Mundi, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1986.
6. Konieczny A.: Uwagi o początkach obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu. Zeszyty Oświęcimskie Nr 12, Wyd. PMO, Kraków 1970.
7. Oświęcim w oczach SS. Höss, Broad, Kremer, Wydawnictwo PMO, Kraków 1979.
8. Pawełczyńska A.: Wartości a przemoc. Zarys socjologicznej problematyki Oświęcimia. PWN, Warszawa 1973.
9. Piper F.: Zatrudnienie więźniów KL Auschwitz. Wyd. PMO, Cieszyn 1981.
10. Pressac J.C.: Auschwitz: Technique and operation of the gas chambers. Beate Klarsfeld Foundation N.Y. 1989.
11. Ptaszkowski J.: Opowieści spod zamkowej góry (karty z przeszłości Oświęcimia). Tom 1, Tom 2, Towarzystwo Miłośników Ziemi Oświęcimskiej, Cieszyn.
12. Raweccy JM.: Strefa ochronna Muzeum a centrum handlowe, Biuletyn Informacyjny Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka PRO MEMORIA, Nr 5/1996.
13. Rawecki M.: Strefa ochronna Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka, materiały konferencyjne z międzynarodowego sympozjum „Cemetery Art – Sztuka Cmentarna” we Wrocławiu w dniach 28÷31.10.1993, Wyd. PKN ICOMOS i Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław 1995.
14. Rawecki M.: Strefa ochronna. Biuletyn Informacyjny Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka. PRO MEMORIA, Nr 2/1995.
15. Rawicz A.: Dzień powszedni ludobójcy. Czytelnik, Warszawa 1973.
16. Sehn J.: Obóz koncentracyjny Oświęcim-Brzezinka (Auschwitz-Birkenau). Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1958.
17. Skalińska-Dindorf E.: A więc wojna..., Biuletyn Informacyjny Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka PRO MEMORIA Nr 4/1996

18. Skalińska-Dindorf E.: Niemieckie miasto Auschwitz, Biuletyn Informacyjny Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka. PRO MEMORIA, Nr 5/1996.
19. Skalińska-Dindorf E.: Oświęcim - zarys dziejów. Cieszyn 1989.
20. Skalińska-Dindorf E.: Wzloty i upadki, Biuletyn Informacyjny Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka. PRO MEMORIA, Nr 2/1995.
21. Smoleń K.: Oświęcim 1940-1945. Wyd. PMO, Kraków 1965.
22. Stanek J.: Zarys dziejów ziemi oświęcimskiej. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1959.
23. Strzelecki A.: Ewakuacja, likwidacja i wyzwolenie KL Auschwitz., Wyd. PMO, Cieszyn 1982.
24. Strzelecka I.: Pierwsi Polacy w KL Auschwitz. Zeszyty Oświęcimskie Nr 18, Wyd. PMO, Cieszyn 1983.
25. Szefer A.: Hitlerowskie próby zasiedlania ziemi śląsko-dąbrowskiej w latach II wojny światowej (1939-1945). Śląski Instytut Naukowy, Katowice 1984.
26. Wspomnienia Rudolfa Hoessa komendanta obozu oświęcimskiego. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1960. *

Abstract

The city of Oświęcim originates from the Piast dynasty. Lying on the crossing of two main transportation routes, it has been an important point in trade since the dawn of time. Brzezinka is a village located between the Vistula river and Oświęcim. It was mentioned as early as the XIII century. The railway had a significant role in the development of both places (fig.1). It started the development of industry, and contributed to the development of the Zasole district where, in 1916, the building of the Barrack Settlement started. The settlement was supposed to be a development opportunity for Oświęcim (fig.2). Due to lack of funds the works on the settlement were stopped in 1919. In 1923 a part of the Settlement was occupied by the Polish Tobacco Monopoly, and from 1925 the remaining part housed the military barracks of the Polish Army (fig.3).

After the beginning of the Second World War, Oświęcim was incorporated into the Third Reich. On the 27th July 1940 Heinrich Himmler ordered the establishment of a concentration camp in Oświęcim. In the years 1940-1941 the Nazis moved away all inhabitants of the Barrack Settlement, Zasole, and various nearby places (fig.4). On the deserted area of 40 square km they created the "zone of interests of the concentrations camp" (fig.5). 823 houses were pulled down, and the materials from their demolition was used to expand KL Auschwitz. German building companies were brought to Oświęcim, and more than 30 private companies were engaged. As the zone of interests was being developed as the economic backup of the of the camp, the management was creating a network of small branch camps, which supported the economic and productive activities of the occupant. The zone of interests was organised as a separated area, with its own police and building authorities - the Central Building Management of SS Military Forces and Police.

The activities of Central Building Management resulted in a constant expansion of KL Auschwitz (fig.6). The investments of SS had a very broad scope, and concerned not only the objects connected with extermination of prisoners and deported people, but also the facilities providing housing, services, recreation and storage functions for the SS staff. The new camp, built in Brzezinka, was ready in August 1942. The Central Building Management built four gas chambers with crematories in Birkenau. KL Auschwitz became the centre for extermination where, besides the gradual annihilation of prisoners of different nations, the instant mass-murdering of hundred of thousands of Jews took place.